

בין הצעקה לרומנייה – הומור בשירות הסאטירה ב"רומן רוסי" של מאיר שלו

להעמיד לבחינה מחודשת מספר ערכים חברתיים ומוסריים "חייב להופיע אלמנט אירוני ביצירה". האירוניה מאפשרת ליוצר להגיע להבנה בינו לבין הקורא, הוא נוטע בקורא "תחושה של שותף פעיל, כביכול, בהיווצרות היצירה, שותף העומד בצד אחד של המתרס יחד עם הסטיריקן".⁵⁵ ניתן לומר כי ממטרס משותף זה של הסופר וקהלו ניתנת לסופר חרות אופטימאלית בהצלפתו את המציאות. מציאות זו כוללת בתוכה את קהל הקוראים עצמו, כחלק מהחברה שאותה מבקר המחבר. רבות נכתב על "רומן רוסי"⁵⁶ ועל תשתיות ההומור והסאטירה שבהם משופע הרומן.⁵⁷ נטען כי שלו עשה שימוש תכוף בהגזמה על סוגיה השונים, מגיחוך מרומז וקל ועד למקאבריזם והומור שחור. שלו ממקם את חומרי העלילה על רקע תקופת העליות הראשונות, אך בכך הוא איננו חדשני; קדמו לו אחרים, כמו למשל,

⁵⁵ שלומית ברנהולץ, *עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בתפיסת ערכים בסיפורת הישראלית*, חיבור לשם קבלת דוקטורט, כרך א', דמת-גן, תשמ"ה, עמ' 40.

⁵⁶ מאיר שלו, *רומן רוסי*, עם עובד, תל-אביב, 1989.

⁵⁷ ראו למשל, אורציון ברטנא, "מאה שנים של בדידות לעניים", דבר, (1 ביולי, 1988), יהודית אוריין, "גם חלוצים משתינים", *ידיעות אחרונות* (13 במאי 1988), אפי לנדא, "מאה שנים של מיתוס", *על המדף*, על המשמר (5 במאי 1988), מנחם בן, "כמו זנב של טווס שנפרש בתוך הפה", *ידיעות אחרונות* (8 באוגוסט 1994), גרשון שקד, "מחול המוות ומחול החיים", *ידיעות אחרונות* (15 במאי, 1994).

דרכי העיצוב הסאטיריות המגוונות, מאפשרות ליוצר לבחור בעוצמת ההצלפה שתאים להיגדיו, התל בשימוש בהומור ועד לשימוש במקאבריזם ובסקאזם.⁵⁴ באמצעות השימוש ברטוריקה הסאטירית יכול היוצר להערים, בשיעור זה או אחר, על הקורא, להפתיעו, להתל בו ולעתים אף להעליבו. בהשתמשו בהומור גרידא, למשל, מקרב היוצר את הקורא בעורמה, בדרך שאיננה מאיימת על הקורא ובה, אין לו ליוצר לכאורה, כל עניין לפלוש למרחביו של הקורא, אלא להסב לו הנאה אמנותית מהטקסט. בשלב אחר, יוכל היוצר להעמיק את תשתיות ההומור. זו תשלח זרועות של ביקורת והצלפה, ותחשוף בפני הקורא תופעות חברתיות המוכרות לו או כאלו המתרחשות בסביבתו. ברם, עד למפגשו עם הטקסט לא עלה בידיו לזהות תופעות אלו ולא עמד על טיבן. בקיבורה, *עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בתפיסות ערכים בסיפורת הישראלית*, מעירה שלומית ברנהולץ כי על מנת שמחבר יוכל

⁵⁴ מאמר זה מבוסס בחלקו על דיסרטציה לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה", *בין שיח חברתי לשיח ספרותי, הקבצים קהליתנו תחיינו מול רומן רוסי ותימים אחדים של מאיר שלו*, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשס"ד. העבודה נכתבה בהדרכתו של פרופ' יהודה פרידלנדר.

שולמית לפיד שהרומן פרי עטה, **גיא אוני** (ראה אור לראשונה ב-1982), דן בעולמם של אנשי העלייה הראשונה ובניסיונם העיקש להכות שורשים בארץ-ישראל ובתוך כל אלה מתמקד בקורותיה ובתלאותיה של הגיבורה, פאניה.⁵⁸ **אנשי בראשית** של אליעזר שמאלי (ראה אור לראשונה ב-1933) מספר את קורותיהם של בני משפחה, מאנשי העלייה השלישית, המסתייגים מסגנון החיים שהתוותה מנהיגות הקולקטיב: מגורים בקבוצה, במסגרת ה'קיבוץ', המבטלים את עולמו של האינדיבידואל ומקדשים את הכלל ומטרותיו. שלמה צמח עסק בסיפוריו, שהופיעו בקובץ **סיפורים** (ראה אור לראשונה בשנת 1965), בהווי שנרקם בקולקטיבים ובמושבות בארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה והשלישית. לכן, אין ברומן זה של שלו חידוש מן הבחינה התמאטית, אלא התשתית הסאטירית הנרחבת שעליה מבסס שלו את סיפוריו היא החידוש. "לעתים רחוקות עוסקת הסאטירה בנושא חדש. לא החידוש ברעיונות הפך את הסטיריקן הגדול למצליח, אלא דרך ההבעה שלו, יכולתו להתמודד עם רעיונות מוכרים בדרך חדשה".⁵⁹ בדבריי אבקש לבדוק את טיב היחסים שבין הומור לסאטירה כפי שהם באים לידי ביטוי ברומן זה. במה תורם ההומור לסאטירה החריפה ב"רומן רוסי" והאם הוא בהכרח תלוי בסיטואציה הסאטירית?

⁵⁸ לפיד כתבה ספר המשך לגיא אוני; **חוות העלמות**, ובספר המשך ניתן לראות את העזתה כיוצרת. היא מנסה להרחיב את גבולות הסיטואציה החלוצית ונוהרת שלא למחזר חומרים טחונים עד דק. ראו שולמית לפיד, **חוות העלמות**, כתר, ירושלים, 2006.

⁵⁹ ברנהולץ שלומית, **עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בחפיסת ערכים בסיפורת הישראלית**, חיבור לשם קבלת דוקטורט, כרך א', רמת-גן, 1976, עמ' 57.

אחד הביטויים הבולטים של הומור **ברומן רוסי** ניכר בסגנון הדיבור של הדמויות. סגנון איננו אחיד, מחד גיסא, מדבר המחנך הוותיק פינס בשפה גבוהה ונשגבת, טעונה פאתוס, ומאידך גיסא מדברות דמויות אחרות בשפת עגה, כמו למשל, אורי ויוסי, התאומים הצעירים. אורי מירקין צועק מעל מגדל המים: "אני דופק את הנכדה של ליברסון".⁶⁰ באמירה זו מתוארת עובדה המתייחסת לפעולה שמבצע הדובר; הדובר אף משתמש באוצר המילולי מתחום עולמו כבן מושב, הצופה שמעשי ההזדווגות של בהמות המשק. אלא שהפקעת המילה הבוטה "דופק" מתחומם של הבהמות ושימושה כדי לתאר סיטואציה אינטימית בינו לבין "הנכדה של..." או "הבת של..." יוצרת הומור. המפגש של השפה המליצית בשפת העגה, הנמוכה והוולגרית יוצר הומור. צעקתו של אורי נשנית מספר פעמים. לפי טענת ברגסון בספרו **הצחוק**, יש בהישנותה של האמירה משום "נוקשות שבמכאניות במקום שנחוצה דווקא הגמישות הקשבת והזריזות החיה של האדם".⁶¹ העניין ההומוריסטי מורחב כשפינס מגיב בכעס לאמירה שנאמרת בקול ב"צעקה" והיא "מחוצפת, רמה וצלולה", ניסוחה הוא בלשון נמוכה וגס ולכן מצופה היה שתיאמר בלחש: "חוצפה שכזו... לצעוק כך. חורף לשון, מנבל פה, מבין העצים".⁶² הפער הקיים בניסוח הלשוני של השניים לעניין גבולותיה של האינטימיות, שהוא תולדה של פער מנטלי ובין-דורי, יוצר מפגש של צחוק ושל הומור. גם הפער בין אדישותו של המושב, הממשיך לנוס את שנתו, לבין תגובתו הנרגשת של פינס כולו, לנוכח הצעקה הרמה, מוסיף גון

⁶⁰ **רומן רוסי**, עמ' 5.

⁶¹ הנרי ברגסון, **הצחוק**, מס דאובו, ירושלים, 1975, עמ' 12.

⁶² שם, עמ' 12.

של הומור, אך בנקודה זו מחלחלת גם רטוריקה חתרנית, ביקורתית: הצגתו של פינס כאובייקט היחיד מתוך הקבוצה, הנמנה עם מייסדיה, השומע את הניסוח ומתחלחל ממנו, משום שהוא היחיד המזהה באופן ברור את השפה האחרת שבה מדבר דור הצברים. השפה הבוטה מבלבלת אותו ומטילה עליו מורא, שכן הוא אינו מכיר את שימושה הנמוך בהקשר האינטימי, ומשום כך הוא מסיק כי זוהי "הטפה ברורה לסטייה מהדרך...פגיעה ברורה בתקנון".⁶³ החלוצה ריבה ביילין מאופיינת בדברי החלוץ רילוב שאומר עליה: "יש לה...מכוננית, קשרים טובים, וחזייה גדולה" ולכן לטענתו, יכולה הייתה לסייע לו בהברחת נשק. לכאורה, מצוינים פריטים אלו בהקשר קונקרטי, אך היותם פריטים משלושה תחומים שונים יוצר אפקט של הומור. אזכור החזייה הגדולה, כאפיון חיצוני המייצג את ממדיה של ריבה, יוצר אפקט הומוריסטי. ויש שתאמרנה כי אין ספק שבבחירת פרט זה יצר שלו אפקט של הנמכה סקסיסטית, שלא לומר נקיטת עמדה מתנשאת (אולי אף שובניסטית), כששם מילים בפי הדמות, רילוב, הבוחר בפריט לבוש נשי כדי לייצג את אפשרויות הטמנת הנשק הלא-ריאליות.⁶⁴ גם תגובתו של דניאל ליברסון לנישואיה של אסתר מירקין אהובתו לאיש אחר היא הומוריסטית ומהולה בחמלה. הוא נוסע לאירופה ומצטרף

⁶³ דומן רוסי, עמ' 6.

⁶⁴ עניין החזייה מורחב באותה סיטואציה בה מסופר על טוניה שנישאה לרילוב והייתה מוכנה להטמין רימונים בחזייתה בכל עת, דומן רוסי, עמ' 60.

ואגב, שלו מודיע לנו כי הוא ערני לעניין הסקסיסטי באמירתו של רילוב ומסביר זאת באומרו על רילוב "שאוצר הדימויים שלו היה מוגבל למדי".

"לחוליות הנוקמים", דבק "בחיסול אנשים בלונדיניים", כתגובה לשנאתו את בנימין, שזכה באסתר. מאירופה הוא כותב לאסתר "מכתבים נזעמים". בצר לו, חורש דניאל את שמה של אסתר אהובתו בשדה השלף. המספר מוסיף ש"איש לא נתן דעתו עליהם", הערה שרומזת לנימה של עצב ורגש של חמלה כלפי הדמות, אך המשך הערתו "פרט לטייסים האנגלים... אבל הם לא ידעו לקרוא עברית", יוצרת שוב אפקט של הומור.⁶⁵ נושא האהבה הנכזבת חוזר כאוטומט במעשיו הבלתי נלאים והמגוחכים של ליברסון ומגיע לשיאו בסיטואציה שבה אנשי המושב מבחינים ב"בתלמי האהבה", אך אינם יודעים את פשרן. ניסיונותיו הרבים והפתטיים של ליברסון לרכוש את לבה של אסתר, גם כשאפסו כל הסיכויים לכך, מעוררים תחושות של גיחוך ולגלוג כלפיו, אך גם רגש של חמלה מתעורר כלפיו. ברם, בשיחה שמנהל דניאל עם המספר ברוך מירקין הוא מכחיש את מעשה האהבה הנואש שמייחסים לו ומוכיח את המספר על תמימותו: "יש למישהו זמן לצייר אותיות בגודל של קילומטר...אתה יודע שאנשים נהרגים במלחמות?".⁶⁶ בדברי התוכחה של דניאל נשקפת ביקורתו של המחבר באשר למיתוסים ההרואיים המיוחסים לבני העלייה השנייה. ברי כי קיימת כאן ביקורת באשר לתיאטרליות וליומרות יתרה המאפיינים את המיתוסים. תיאור סיטואציות ברומן, הרוויות בהומור בסמיכות לאירוע אחר, שהוא בעל גון טרגי, תורם אף הוא לעיצוב ההומוריסטי רב-הפנים. למשל, בנימין, החתן של אסתר, מתואר בטקס חתונתו כמי שמחייך אל הנוכחים, אך שותק משום העובדה שהוריו

⁶⁵ דומן רוסי, עמ' 121.

⁶⁶ שם, עמ' 153.

ותיאור טקס ברית המילה שמביא ל"ליכוד השורות".⁷⁰ גם במונולוג שנושא דניאל ליברסון באוזני ברוך המספר, בהם הוא מפריך את השמועות על מעשי האהבה הנואשים המיוחסים לו, ניתן לזהות אלמנטים פנטסטיים: "אתה חושב שלמישהו יש זמן לצייר אותיות בגודל של קילומטר על השטח?"⁷¹ ליברסון מודע למעשה ההגזמה הפנטסטי המיוחס לו. בדבריו הוא מנסה להטות את התעניינותה ואת חיטוטה של החברה החלוצית מענייני הפרט לעניינים עקרוניים: הוא מבקש לדבר על המצב בכפר, בתנועה, בארץ ובעולם. השאלות הרבות המרכיבות את מבנה המונולוג מצביעות על מכאניות שיוצרת מיידית, ברובד הנראה לעין, אפקט קומי. אולם סדר השאלות, ממעגל המיקרו אל המקרו מרמז, ברובד העומק, לביקורת סאטירית של הדובר ו/או של המחבר המובלע. באמצעות ליברסון, מבקר המחבר את אלו שעוסקים כל העת בעניינים סובייקטיביים, מתחום עולמם האישי; עיסוקם באהבותיהם ושנאותיהם האישיות תחת גילוי התעניינות במצב התנועה ו/או ב"האנשים הנהרגים במלחמות" כדבריו. העיצוב הסאטירי נובע לטענת ברנהולץ כאשר המבקר איננו שבע-רצון מערכים מוסריים המתקיימים במציאות. ביצירה הבדיונית יש באפשרותו של היוצר לתאר עימות בין הערכים הפגומים הקיימים במציאות לבין הערכים הרצויים, האידיאליים.⁷² גם אוכמני מציין עמדה דומה: לדעתו, הסאטירה ניזונה "מאמונה

"לא זכו להיות בחתונת בנם". בסיבה לשתיקתו ניתן למצוא רמז דרמטי מהדהד לאימת השואה באירופה. אלא שהדהוד מקבל אפקט נוסף, בעל גוון סאטירי: חיוכו של החתן אל הקהל בחתונה, הם אנשי המושב, משקף את שוויון הנפש שלהם ביחס לזוועות המתרחשות באירופה. ואולי בעצם הם חפים מכל ביקורת, שכן החתן מתייך "...לכולם, אבל שתק" וכאנשים פרגמטיים הם אינם תוהים על משמעותה של שתיקת החתן (ומפרשים אותה כהתרגשות גרידא). חיזוק לפער בין אנשי המושב המנותקים לבין יהודי אירופה הסובלים נרמז גם בסיומה של סיטואציה זו, המסופרת מפי יעקב מירקין לנכדו ברוך. מירקין הסב מביא תיאור קצר של המופע האמנותי של אנשי המושב בטקס החתונה, ומסכם במשפט קצר בכך ש"כל הכפר שכב על הארץ מרוב לחוק". לנדבך הסאטירי, המשתמע מהתיאור ההומוריסטי נוסף נדבך טרגי כאשר מירקין מוסיף באקורד אישי: "ואחר-כך... התחילה עוד מלחמה... ואפרים הלך".⁶⁷

אלמנט הומוריסטי נוסף, הבולט ברומן, מאפיין את עיצובו של האובייקט השונה מאנשי המושב. האישה שדניאל נישא לה. היא "ממושב של עולים חדשים" וזוכה בכפר לכינוי "רומניה" אבל בסדר.⁶⁸ האובייקט הזר זוכה להערכה המתבססת על התייחסות למוצאו ומבטאת גנאי, ובאותה נשימה הוא מקבל "אישור כניסה" חברתי לכפר משום היותו "אבל בסדר". המאפיין הפנטסטי שזור אף הוא ברומן רוסי בקונטקסטים הומוריסטיים וסאטיריים, המתוארים בהגזמה היוצרת אפקט קומי. למשל, אופן התעברותה של פייגה, טיפולם המסור של חלוצי העמק בה במשך חודשי הריונה⁶⁹

⁷⁰ שם, עמ' 59-58.

⁷¹ שם, עמ' 153.

⁷² שלומית ברנהולץ, *עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בחפיסת ערכים בסיפורת הישראלית*, כרך א', רמת-גן, 1976, עמ' 1.

⁶⁷ שם, שם.

⁶⁸ שם, עמ' 152.

⁶⁹ שם, עמ' 56.

שאפשר לתקן ולשנות⁷³ וכי "לעגה אינו תכלית לעצמה...אלא מתוך עימותה עם מציאות אחרת, נרצית"⁷⁴. אמצעי העיצוב הסאטיריים מאפשרים "גוון רב של הסאטירה מחד גיסא, והסתתרות מאחורי מעטה של אובייקטיביות מאידך גיסא, כל זאת מתוך רצון להימנע מהשמצה אישית"⁷⁵. מעשה הקמת בית-הקברות האליטיסטי, הבורר את מתיו, מוקם על אדמת אבות, שנועדה לעיבוד חקלאי הוא אקט סאטירי, שהומור שחור ומקאברזים משמשים בו. ההומור הוא "יסוד המרסן את הסאטירה מפני התפרצות חסרת מעצורים"⁷⁶, טוענת ברנהולץ ומוסיף אוכמני כי מקורה של ראייה זו היא בחיבה ולא "שמחה לאיד...עיקרו אהבת האדם ושמחת החיים"⁷⁷. ההומור השחור שמקורו בז'אנר ה"קומדיה השחורה", אינו מביא עניינים לידי סיומם. הוא חסר ערכים ומציג לפנינו אנשים, שהם יותר אוטומטיים מאשר בני אדם.⁷⁸ בית העלמין לחלוצים מנוהל כעסק כלכלי לכל עניין ודבר: ברוך הוא בעל בית העלמין ובוסקילה הוא מנהל החשבונות. שגרת העבודה במקום זה ואופן התנהלותו מעורר הומור ומעלה חיוך. חלוצה ש"ירדה" לאמריקה שולחת מקדמה כדי להבטיח את קבורתה בבית-העולם לחלוצים ותיאור הגעתה "כעבור שלושה חודשים, באישון לילה...בתוך ארון נוצץ, ומלווה בעורך-דין..."⁷⁹. החלוצה עלתה ארצה, ירדה

לאמריקה ושוב עלתה ארצה כדי...לרדת אל תוכה (להיקבר). זוהי ירידה לצורך עלייה שהיא בעצם ירידה פיסית אך עלייה מטפיסית בעצם היקברה באדמת ארץ-ישראל. בדוגמא זו מציף שלו את סוגיית הבלבול של הזהות הישראלית – יהודית בהשתמשו בהומור שחור, המבליט את ההיפוך בסוגיה. תכנון בית-הקברות כגן פורח והפיכתו לאתר היסטורי תיירותי מעורר גם הוא גיחוך ומאופיין בהומור שחור. הסיור התיירותי בבית-הקברות הוא גולת-ההכותרת והוא האתר המרשים ביותר של המפעל החלוצי. הסיור מטשטש את גבולות התודעה של המבקרים בו: "התיירים המשתאים שפסעו אחוזי קסם...קוראים בלחש את השמות האגדיים"⁸⁰. הפרדוקס בשיאו: ביתם של המתים שוקק חיים כל העת ומאופיין באווירה פעלתנית ודינאמית. בקיום 'מפעל' כעין זה ישנה הזרה מההוויה הישראלית המתנהלת על פי רוב על פי נורמות הקבורה ההלכתיות הנמצאות תחת פיקוחו של גורם ציבורי. אין זאת כי בתיאור בית-הקברות הבדיוני מופנית ביקורת של המחבר כלפי בניה של החברה החלוצית על סגירותה בתוך 'בועת הכפר' ועל יצירת נורמות תרבות שונות מההוויה הישראלית בכללותה. אמנם, לבוסקילה המרוקאי, שאינו מבני המושב, יש תפקיד מפתח בניהול המקום, אולם דווקא תפקידו מחזק את הביקורת הסאטירית כלפי סגירותה של ה'בועה החלוצית'. השיח שלה הוא הרמטי ואיננו משתנה. הוא מתנהל על פי קודים נוקשים של האבות המייסדים ועל פי נציגו, צאצא לחלוצים, שדרך חייו הוא ביזארי וחריג אף בעיני החברה החלוצית. המקום יומרני, בורר את מועמדיו בקפידה, מבקש להנציח את מתיו המיתולוגיים, אך מטבעו

⁷³ עזריאל אוכמני, *תכנים וצורות, לקסיקון למונחים ספרותיים*, כרך ב', 1989, עמ' 87.

⁷⁴ שם, עמ' 85.

⁷⁵ ברנהולץ, *עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בחפיסת ערכים בסיפורת הישראלית*, כרך א', רמת-גן, 1976, עמ' 73.

⁷⁶ שם, עמ' 74.

⁷⁷ עזריאל אוכמני, *תכנים וצורות, לקסיקון למונחים ספרותיים*, כרך ב', 1989, עמ' 149.

⁷⁸ ברנהולץ, *עיצובים סאטיריים כפונקציה של תמורות בחפיסת ערכים בסיפורת הישראלית*, כרך א', רמת-גן, 1976, עמ' 72.

⁷⁹ *דומן רוסי*, עמ' 28-29.

⁸⁰ שם, עמ' 23.

קופא לעד על שמריו. בית-הקברות הוא אם כן, מטונימיה להצגתם של מיתוסים ההרואיים על אודות החלוצים באופן מעוות; מקאברי וגרוטסקי. ניתן לומר שאמצעי העיצוב הסאטיריים לגוניהם, כפי שהם באים לידי ביטוי ב**רומן רוסי**, משמשים כלי עזר יסודי למטרה שמציב המחבר, חישובן של תופעות חברתיות, כדי לתקן דימוי נתון ולנסות לשנותו. נקודת המוצא בהתייחסותו של המחבר אל דמויות החלוצים ב**רומן רוסי** ואל ההוויה החלוצית בכלל היא מורכבת; ראשית, היא מבוססת על עובדות היסטוריות הנוגעות להתהוותם של הישובים החקלאיים הראשונים בארץ-ישראל; (בריאיון לאיילת נגב שלו מספר שספריו מושתתים על חקר עצמי של התקופה ועל בסיס המורשת של משפחתו⁸¹). שנית, נראה כי המחבר מכבד את השיח החברתי של החלוצים ובניהם, כמו גם את ההווי חיהם, ככל שהווייתם נוגעת ונשזרת במעגלי חייו של מירקין. הוא נזהר למשל בביקורתו ככל שהתיאור נוגע לדמותו, אולם אינו נרתע מביקורת גלויה, נוקבת ולעגנית כלפי דמויות חלוצים המייצגות את הרעיון החלוצי. עם זאת, הוא מצליף ומבקר אך הטונים ההומוריסטיים הנלווים לסאטירה מרככים את הביקורת ורומזים לאפשרות של תיקון. עמדה זו באה לידי ביטוי פרוזאי ביחסם האמביוולנטי של החלוצים אל ההיבט הרליגיוזי בטקסים יהודיים כמו ברית המילה, והחתונה. ליברסון למשל, "שנהג לטעון כי המילה אינה אלא מנהג עכו"ם, חש שאין זה הרגע המתאים לויכוח... וכששמעה צווחתו הרמה של הבן הראשון... פרצו החלוצים בבכי ולא התבוששו"⁸².

העמדה שנוקט בה ליברסון, המתבססת על תחושה ("שאין זה הרגע המתאים"), נדמית לעמדתו של המחבר כסאטיריקון ה'ניקלעי' לסיטואציות תרבותיות טעונות, ובוחר במצבים כאלו להרפות, ולו לרגע, מההצלפה הסאטירית לסוגיה. תחת זאת, הוא מתאר נאמנה את רגשותיהם הכנים של הדמויות, תוך כדי שהוא מפגין חמלה, כיאה לסאטיריקון, ובכך הוא מייטיב לעורר רגשות של אמפטיה ושל רגשות.

ההומור ב**רומן רוסי**, בדומה לרומנים אחרים של שלו, הוא שיח החותר לקרב באמצעותו את הקורא בן-זמננו לסוגי שיח אחרים, כמו למשל, לשיח ההיסטורי. ההומור ביצירה זו הוא אף כלי שרת ביד הסאטירה; כשלעצמו, הוא תמים, אינו חתרני, אולם כאמצעי רטורי, תלוי-קונטקסט, הוא מתגלה כבן-בריתו של הסאטירה וכעוזרו הנאמן ורב-הכשרון. על אף אופייה הצולף והאכזרי לעתים של הסאטירה, נראה כי בהומור לא דבק רב. שמו הטוב של ההומור איננו נפגם. לעתים הוא נקשר באופן מחייב לסיטואציה סאטירית או להיגד הסאטירי, ולעתים הוא מתפקד ככלי עצמאי, המבקש להופיע באופן אוטונומי, ולא כבן לוויה למופע הסאטירי הגרנדיוזי השזור ברומן כולו. וכמו בממשות, בריאליה, כך גם בבדיון; העניין מותנה קרוב לוודאי בשמירה על "גבול הטעם הטוב". השימוש בהומור ברומן הוא "סייען" של הסאטירה, העוזר למתוח את גבולות ההעזה והביקורת החריפה של שלו.

⁸¹ איילת נגב, *שיחות אינטימיות*, ידיעות אחרונות, ספרי חמד, 1995, עמ' 367-370.

⁸² *רומן רוסי*, עמ' 59.